

ΑΝΑΞΙΜΕΝΗΣ

Τὸν Ἀναξίμανδρον διαδέχεται Ἀναξίμενης ὁ συμπολίτης καὶ μαθητῆς του. Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον (Διογ. Λαέρτ. β'. γ'.) ἐγεννήθη κατὰ τὴν 63 Ὀλυμπιάδα (529—525 π. Χ.) καὶ ἀπέθανε περὶ τὴν ἐποχὴν τῆς κατακτῆσεως τῶν Σάρδεων· εἴτε δὲ ὑπολογίσωμεν τὴν δευτέραν τὴν ὑπὸ τοῦ Δαρείου γενομένην (500 π. Χ.) εἴτε τὴν πρώτην τὴν ὑπὸ τοῦ Κύρου κατὰ τὴν 58 Ὀλυμπιάδα (546 π. Χ.) ἀπεβίωσε λίαν ἄωρος. Ἡ δὲ διδασκαλία του, περὶ ἧς συνέταξεν ἴδιον σύγγραμμα μηκέτι σωζόμενον, ἦν καθόλου κρᾶμα τῶν θεωριῶν ἀμφοτέρων τῶν προκατόχων του.

Ὁ Ἀναξίμενης ἠσθάνετο τὸ ἀνεπαρκές τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀναξίμανδρου, διότι ἐκ τῆς ἀφηρημένης καὶ ἀποίου ὕλης, ἐκ τῆς ἀπροσδιορίστου γενικότητος, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παραχθῇ συγκεκριμένον τι ὄν; ἐπομένως δὲ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀναγκάζεται νὰ παραδεχθῇ ὠρισμένην τικὰ ἀρχήν, καὶ κατὰ τοῦτο συνάδει μετὰ τοῦ Θάλητος, ἀφ' ἐτέρου δὲ παραδέχεται τὴν τοῦ Ἀναξίμανδρου θεωρίαν ὅτι ἡ πρώτη οὐσία πρέπει νὰ ἦναι ἀρχὴ καθολικὴ, ὑπόστασις τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως. Ὅτι δὲ ὁ Ἀναξαγόρας ἔτεμε μέσσην ὁδὸν καταφαίνεται ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν προσδιορίζει τὴν ἀρχήν του. Ἡ πρώτη οὐσία εἶναι κατ' αὐτὸν ὠρισμένη τις ὕλη, οἷαν παρεδέχετο καὶ ὁ Θαλῆς, ἐνταύτῳ ὅμως εἶναι καὶ ἀπειρος πάντα περιέχουσα, καθάπερ ὁ Ἀναξίμανδρος ἐδόξαζεν· ἀμφοτέρους δὲ τούτους τοὺς προσδιορισμοὺς εὕρισκει συνδυαζόμενους ἐν τῷ ἀέρι, διότι κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ῥῆσιν, ὅλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀήρ περιέχει. Πρὸς δὲ τὸ στοιχεῖον τοῦτο κέκτῃται καὶ δευτέραν τινὰ ιδιότητα, ἣν ὁ Ἀναξίμανδρος ἐθεώρει ἀναγκαῖον προσὸν τῆς ἀρχῆς, ἦτοι τὴν κινητικὴν καὶ ζωογόνον δύναμιν. Οἷον ἡ ἡμετέρα ψυχὴ λέγει (Πλούτ. τὰ ἀρεσκ. τοῖς φιλοσ. 1, 3, 6.) Ἰωάν. Στοβ. Ἐκλ. 1.) ἀήρ οὐσα συγκρατεῖ ἡμᾶς, καὶ ὅλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀήρ περιέχει. Ἐξ ἀναλογίας δὲ τοῦ ζώου, ὅπερ ζῆ δια τοῦ ἀέρος καὶ τῆς πνοῆς, ὁ Ἀναξίμενης εἵκασεν ὅτι ὁ ἀήρ εἶναι ζωογόνος ἀρχὴ τοῦ παντός.

Τέλος δὲ ἀποπειράται νὰ καταδείξῃ πῶς ὁ κόσμος παρήχθη ἐξ ἐκείνης τῆς πρώτης οὐσίας. Τὸν λόγον τῆς γενέσεως ἀνευρίσκει εἰς τὸ ὅτι ἡ πρώτη οὐσία, ὡς ἀρχὴ τῆς ζωῆς, εἶναι εἰς ἔμμονον κίνησιν καὶ μεταμόρφωσιν ἧτις τελεῖται διὰ τῆς πυκνώσεως καὶ μαγώσεως ἢ ἀραιώσεως. Ὁ ἀήρ κατὰ τὸν Ἀναξίμενην ἀραιούμενος μὲν γίνεται πῦρ, πυκνούμενος δὲ ὕδωρ, γῆ καὶ λίθος (Σιμπλ. εἰς φυσ. φ. λβ').

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων λοιπὸν συνάγεται ὅτι οἱ τρεῖς πρῶτοι φιλόσοφοι Ἰωνες πρῶτον μὲν ἀνεζήτησαν τὴν οὐσίαν ἢ τὴν πρώτην ὑπόστασιν τῶν ὄντων· δεύτερον, τὴν οὐσίαν ταύτην ἔνυλον ὑποθέτοντες διαφοροτρόπως προσδιώρισαν· καὶ τρίτον ἐκ ταύτης τῆς ἀρχικῆς

ὕλης ἀπεπειράθησαν νὰ παραγάγῃσι τὰς θεμελιώδεις διακρίσεις καὶ εἶδη τῆς φύσεως.

Μεταβάσεις εἰς τὰ συστήματα τῆς αἰτιότητος.

Οὐδείς ἐξηκρίβωσε μᾶλλον ἢ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἀτελές τῶν προμνησθέντων τριῶν ἀρχαιοτέρων φιλοσόφων τῆς Ἰωνικῆς Σχολῆς. Ἐκ τούτων ἀπάντων βλέπει τις λέγει (Μεταφ. Α'. Γ'.) ὅτι ἡ αἰτία ἐξεφράσθη ὑπ' αὐτῶν μόνον ἐν τῷ τῆς ὕλης εἶδει. « Ἀλλ' ἐνῶ οὕτω προέβαινον καὶ τὸ πρᾶγμα διήνοιξεν αὐτοῖς τὴν ὁδόν, καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἐρευνήσωσι τὰ περαιτέρω. Διότι ἐὰν ἡ φθορὰ καὶ ἡ γένεσις προέρχεται ἐξ ἑνὸς ἢ πλειόνων, ζητεῖται διατὶ τοῦτο συμβαίνει καὶ τί νεῖναι τὸ αἴτιον; διότι βεβαίως αὕτη ἡ ὑποκειμένη οὐσία (τὸ ὑποκείμενον) δὲν μεταβάλλει ἑαυτήν, οἷον οὔτε τὸ ξύλον, οὔτε ὁ χαλκός εἶναι ἡ αἰτία τῆς μεταβολῆς των, ἐπομένως δὲ οὔτε τὸ ξύλον κατασκευάζει κλίνην, οὔτε ὁ χαλκός ἀνδριάντα, ἀλλ' ἕτερόν τι εἶναι τὸ αἴτιον τῆς μεταβολῆς. Τὸ δὲ ζητεῖν τοῦτο σημαίνει τὸ ζητεῖν τὴν ἄλλην ἀρχὴν ἣτις, ὡς ἠθέλαμεν εἰπεῖ, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως. »

Ἡ φιλοσοφοῦσα δὲ διάνοια κατ' ἀρχὰς ἐπασχοληθεῖσα εἰς τὴν πρώτην οὐσίαν τῶν πραγμάτων, ἐπόμενον ἦτο νὰ στραφῇ κατόπιν εἰς ἀναζήτησιν τῶν αἰτίων, ἐξ ὧν τὰ ὄντα γίνονται καὶ ἀπόλλυνται. Ὅθεν δευτέρα σειρά συστημάτων ἔθεσε τὸ ζήτημα τῶν κινητικῶν αἰτιῶν, ἥτοι πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ τῶν ὄντων γένεσις· καὶ ἐκ τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος τούτου προσδιώρισεν ἀκριβέστερον τὰ περὶ τῆς ὑλικῆς ἀρχῆς.

Τῶν συστημάτων τούτων ἰδρυταὶ εἰσὶν ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ὁ Δημόκριτος.

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος ἤκμασε περὶ τὸ 500 π. Χ. Περὶ τοῦ βίου του ὀλίγα τινὰ μόνον θετικῶς γινώσκομεν. Λέγεται π. χ. ὅτι πρωίμως ἀποσυρθεὶς τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἐπεδόθη ὀλοσχερῶς εἰς τὴν ἐπιστήμην, καὶ ὅτι οἱ συμπολιταὶ του Ἐφέσιοι οἴτινες τὸν κατεφρόνουν, κατεφρονοῦντο ἔτι μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ. Ἴσως δὲ ταύτην τὴν πρὸς τὸ πλῆθος ἀπέχθειαν παρήγαγεν εἰς τὴν εὐγενῆ του καρδίαν, ἢ βαθεῖα συναίσθησις τῆς διαφθορᾶς καὶ ἐξαχρειώσεως τῶν συμπολιτῶν του. Διεθρυλεῖτο δὲ καὶ ὡς σκυθρωπὸς τὸ ἦθος, καὶ μελαγχολικὸς καὶ ὑπεροπτικὸς τῶν ποιητῶν καὶ τῶν προγενεστέρων φιλοσόφων.

Τὸ μόνον ὑπ' αὐτοῦ συνταχθὲν σύγγραμμα τὸ κατὰ τινὰς μὲν ἐπιγραφόμενον « Αἱ Μοῦσαι » κατ' ἄλλους δὲ « περὶ τῆς φύσεως » ἀνέ-

θηκε τῷ ἐν Ἐφέσῳ ναῶ τῆς Ἀρτέμιδος. Ὁ Ἡράκλειτος διὰ τὴν στρυφνότητά του ἐπωνομάζετο ὁ σκοτεινός. Ἄλλ' ἢ στρυφνότης αὕτη δὲν ἦτο ἐπιτετηδευμένη, ἀλλὰ προήρχετο μᾶλλον ἐκ τοῦ ἀνεπεξεργάστου τῆς γλώσσης καὶ ἐκ τῆς παρημελημένης τοῦ λόγου συντάξεως. Ὅθεν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποβλέπων εἰς τὴν ἀσυνταξίαν τῶν προτάσεων του, λέγει ('Ρητ. 111. 5), τὰ Ἡρακλείτου διασιῖξαι ἔργον, διὰ τὸ ἀδηλον εἶναι ποτέρῳ πρόκειται, τῷ ὕστερον ἢ τῷ πρότερον. Ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ ἀρχαιότατος πεζὸς λόγος ὅστις μόλις ἤδη ἐχειραφετεῖτο ἀπὸ τῆς ποιήσεως, ἐπομένως δὲ ἐστερεῖτο εἰσέτι τῆς διαλεκτικῆς δεξιότητος, ἔρρεπε πρὸς τὸ εἰκονικόν, τὸ συμβολικόν καὶ τὸ ἀποφθεγματικόν τῆς φράσεως. Προσθετέον δ' ἐνταῦθα καὶ τὴν ἔμφυτον κλίσιν του νὰ μεταρσιῶται εἰς ὑψηλὰς θεωρίας, καὶ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰ ἄδυτα τῆς διανοίας. Καὶ τῶντι ὁμολογεῖται ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ὑπερέβη ἅπαντας τοὺς πρὸ τοῦ Σωκράτους ἀκμάσαντας φιλοσόφους εἰς δεινότητα καὶ βαθύνοιαν. Ὅθεν καὶ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (Β. κβ'. Θ'. ιβ'.) ἱστορεῖ ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης ἔλεγε περὶ τοῦ συγγράμματος τούτου, ὅσα μὲν ἐξ αὐτοῦ ἐνόησα εἶναι θαυμαστά, ἀλλὰ νομίζω ὅτι οὐχ ἦττον καὶ ὅσα δὲν ἐνόησα, πλὴν τὸ σύγγραμμα δεῖται Δηλίου κολυμβητοῦ. Ἡ δὲ τοῦ Ἡρακλείτου διδασκαλία ἐπεκράτησε καὶ ἐπὶ πολλὰς μετ' αὐτὸν ἑκατονταετηρίδας, οὐ μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἐνθέρμως ἐσπούδασε τὸ φιλοσοφικόν του σύστημα, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς· μάλιστα δὲ οἱ Στωϊκοὶ ἀπεπειράθησαν ν' ἀναζωώσωσι καὶ νὰ διαδώσωσι τὴν φιλοσοφίαν του, καὶ τινες ἐξ αὐτῶν ἐσχολίασαν τὸ σύγγραμμά του.

Τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικόν τῆς Ἡρακλειτείου διδασκαλίας ἐμπειριλαμβάνεται εἰς ταύτην τὴν πρότασιν, ὅτι τὸ πῦρ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων. Καθὼς ὁ Θαλῆς ἔθετεν ὡς ἀρχὴν τὸ ὕδωρ, ὁ Ἀναξίμανδρος τὸ ἄπειρον, καὶ ὁ Ἀναξίμενης τὸν ἀέρα, οὕτω καὶ ὁ Ἡράκλειτος, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (Μετ. 1. 3. 12) ὡς ἀρχὴν τὸ πῦρ. Ἀλλὰ τίς ἢ μεταξὺ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων Ἰόνων φιλοσόφων διάκρισις; οἱ μὲν ἰσχυρίζονται ὅτι ἐκ τῆς ἀρχεγόνου ὕλης, εἴτε ἐκ τοῦ ὕδατος, εἴτε ἐκ τοῦ ἀπείρου, εἴτε ἐκ τοῦ ἀέρος παρήχθησαν τὰ ὄντα δι' ἀραιώσεως καὶ πυκνώσεως, ἢ δι' ἐκκρίσεως, ἀλλὰ δὲν ἠρεύνθησαν τί τὸ αἷτιον τῆς γενέσεως τῶν ὄντων, τί προῦκάλεσε τὴν ἀρχέγονον ὕλην εἰς παραγωγὴν αὐτῶν. Ἀπ' ἐναντίας δὲ ὁ Ἡράκλειτος σπουδάσας ν' ἀνεύρῃ τὸν λόγον τῆς τροπῆς καὶ τῆς γενέσεως, ἐξηγεῖ αὐτὸν διὰ τῆς προτάσεως ταύτης, ὅτι πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει, ἢ ὅτι τὰ ὄντα ἴασι τε πάντα καὶ μένει οὐδέν. Ἐπομένως δὲ εἰάν τὰ πάντα αἰδίως γίνονται καὶ ἀπολλύονται, ἔπεται ὅτι καὶ ἡ πρότασις τὰ πάντα γίνονται ἐκ τοῦ πυρός, δὲν δύναται νὰ σημαίνῃ ὅτι τὸ πῦρ εἶναι ἡ ὕλη, ἐξ ἧς τὰ ὄντα παρήχθησαν, καθάπερ οἱ προγενέστεροι φιλόσοφοι ἐδόξαζον ὅτι τὰ πάντα παρήχθησαν ἐκ τοῦ ὕδατος ἢ ἐκ

τοῦ ἀέρος· ἀλλὰ τὸ πῦρ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου ὡς τὸ ἔμμόνως εἰς ἄλλα στοιχεῖα μετατρεπόμενον, καὶ ἀδιακόπως πάλιν γινόμενον διὰ τῆς τῶν ἄλλων εἰς τὸ αὐτὸ ἐπανακάμψεως, ἣν ἀεὶ καὶ ἔσται πῦρ ἀεὶζων ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεγνύμενον μέτρα. Τὸ ἀρχικὸν λοιπὸν καὶ πρῶτον κατὰ τὸν Ἡράκλειτον δὲν εἶναι τὸ πῦρ, ἀλλὰ τὸ ἀενάως γίνεσθαι· τὸ πῦρ εἶναι ἀρχή, ἐφ' ὅσον εἶναι σύμβολον τῆς πρωτογόνου δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ γίνεσθαι, ἧτις διενεργεῖ τροπὴν ἀδιάλειπτον. Οὐδὲ ἠρκέσθη ἀπλῶς ὁ Ἡράκλειτος νὰ δογματίσῃ ὅτι τὰ πάντα εἶναι τροπὴ πυρός· ἀλλ' ἀπεπειράθη νὰ προσδιορίσῃ καὶ τινὰ εἶδη τῆς τροπῆς ταύτης. Οὕτω π.χ. τὸ πῦρ ἀναλόγως τῆς ἐλαττώσεως τοῦ θερμαντικοῦ του τρέπεται εἰς παχυλοτέρας μορφὰς ὑπάρξεως, διαμορφοῦται διαδοχικῶς εἰς ἀέρα, εἰς ὕδωρ, εἰς γῆν. Ἰπερνικῶν δὲ αὐτῆς τὰς ἀρνήσεις ταύτας τῆς πρωτογόνου ὑπάρξεώς του, ἐπανακάμπει τὴν ἐναντίαν ὁδὸν· γῆς θάνατος ὕδωρ γενέσθαι καὶ ὕδατος θάνατος ἀέρα γενέσθαι, καὶ ἀέρος πῦρ καὶ ἔμπαλιν· (Μάρκ. Αὐρ. Δ'. μστ'). Καὶ τὴν μὲν πρώτην τροπὴν τοῦ πυρός εἰς ἀέρα, ὕδωρ καὶ γῆν, ἀποκαλεῖ τὴν κάτω ὁδόν, τὴν δὲ δευτέραν, τὴν ἄνω ὁδόν. "Ὅθεν ἐνῶ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων φυσιοδιφῶν ἡ ὕλη ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ ἔμμονον ἐν τοῖς φαινομένοις, ἀπ' ἐναντίας ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου ὑπετίθετο ὡς τοιοῦτον ὁ καθολικὸς νόμος, τὸ μέτρον καὶ ἡ ἀναλογία καθ' ἣν προσδιορίζονται τὰ εἶδη καὶ οἱ βαθμοὶ τῆς γενέσεως: ὅτι π.χ. ὑφίσταται ἔμμονον ἐν τῷ ὕδατι, δὲν εἶναι ἡ ὠρισμένη αὕτη ὕλη, ἀλλ' ἡ ἀναλογία καθ' ἣν ἡ γῆ τρέπεται εἰς ὕδωρ, καὶ τὸ ὕδωρ εἰς πῦρ (1). Αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια τῆς Ἡρακλειτείου εἰμαρμένης ἧτις δρίζεται ὡς ὁ λόγος ἐκ τῆς ἐναντιοδρομίας, ὡς τὸ μέτρον περιόδου τεταγμένης.

Ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην τῆς γενέσεως ὁ Ἡράκλειτος ἀνέλυσε, ἀνέπτυξε, καὶ διηρεύνησεν ἔτι βαθύτερον. Θεωρεῖ τὸ γίνεσθαι ὡς ἀποτέλεσμα ἀντιθέσεων, αἰτινες ἀπωθοῦσιν ἀλλήλας οὐχ ἤττον ἢ ἐφέλκουσι, τείνουσιν εἰς ἀμοιβαίαν ἔνωσιν οὐχ ἤττον ἢ διάζευξιν· διὰ μόνων τῶν ἀντιθέσεων ὑπάρχει ζωὴ καὶ κίνησις (Δ. Λ. Θ'. Η'.) γίνεσθαι πάντα κατ' ἐναντιότητα. Ἀριστ. ἠθ. Εὐδ. Ζ'. Α'. οὐ γὰρ ἄν εἶναι ἀρμονία, μὴ ὄντος ὀξέος καὶ βαρέος, οὐδὲ τὰ ζῶα ἄνευ θήλεος καὶ ἄρρεος ἐναντίων ὄντων. Τὴν ιδέαν δὲ ταύτην ἐξέφρασεν δριστικώτατα διὰ τοῦ ἀποφθέγματος τούτου· πόλεμος πατήρ πάντων. Αἰτιᾶται μάλιστα καὶ τὸν Ὅμηρον εὐχόμενον ἵνα ἡ ἔρις ἀπόλοιτο ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, διότι ἄνευ διακρίσεων, οὐδεμία θὰ ἦτο ἀρμονία, ἄνευ ἀντιθέσεων, οὐδεμία ζωτικὴ ἐνέργεια. Τὸ πᾶν ὑφίσταται διὰ τῆς

(1) Θάλασσα διαχέεται καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁποῖος πρόσθεν ἦν, ἢ γενέσθαι δεῖ.

ἀπαύστου γενέσεως ἀντιθέτων δυνάμεων, καὶ διὰ τῆς ἐναντιοδρομίας τούτων καὶ ἐναντιοτροπῆς· ἀνάγκη δὲ νὰ ὁμολογήσῃ τις ὅτι πολλὰ ἄτινα φαίνονται εἰς ἡμᾶς κακά, ἀπ' ἐναντίας εἶναι ἀγαθὰ, διότι εἶναι ἀντιθέσεις, διὰ τῆς συνυπάρξεως τῶν ὁποίων διατηρεῖται ἡ ζωὴ μας (Στοβ. Λογ. Τ. Γ. πγ', πδ'.) ἀνθρώποις γίγνεσθαι ὅποσα θέλουσιν οὐκ ἄμεινον· *νοῦσοσ ὑγίειαν ἐποίησεν ἠδὺ καὶ ἀγαθόν, λιμὸσ κόρον, κάματος ἀνάπαυσιν*. Ἄλλ' ἡ ἔρις αὕτη τῶν στοιχείων καὶ τῶν δυνάμεων διαλύεται πάλιν εἰς ἁρμονίαν, ὥστε εἰ καὶ ἐκ ταύτης ἀναπτύσσονται πάλιν αἱ ἀντιθέσεις ἐκ νέου, τὸ πᾶν ὁμως εἶναι ἁρμονία, ἐπειδὴ εἶναι ἔρις καὶ ἀντίθεσις. (Δ. Λ. Θ'. Ζ'.) διὰ τῆς ἐναντιοτροπῆς ἡρμόσθη τὰ ὄντα (Ἀριστ. ἠθ. Νικ. η'. β'.) Ἡράκλειτος τὸ ἀντιζοον συμφέρον καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν γίνεσθαι. Τέλος δὲ ὁ Ἡράκλειτος συνεκεφαλαίωσε τὴν θεωρίαν ταύτην ἐν ὀλίγαις ἐμφαντικαῖς λέξεσι. *Τὸ ἐν φησι διαφερόμενον αὐτὸ αὐτῷ ξυμφέρεσθαι, ὥσπερ ἁρμονίαν τόξου τε καὶ λύρας*.

Ὅσον ὁμως μεγάλη καὶ ἂν ἦναι ἡ ἀξία τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Ἡρακλείτου, δὲν δυνάμεθα ὁμως νὰ παραλείψωμεν ὅτι ἔχει καὶ οὐσιώδη ἐλλείμματα. Ναὶ μὲν ἀποπειρᾶται νὰ ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν ἀνάγων αὐτὴν εἰς τὸν γενικὸν νόμον τῆς ῥοῆς ἀπάντων τῶν ὄντων· ἐκτὸς δὲ τούτου προσδιορίζων ἀκριβέστερον τὴν γένεσιν ὡς τροπὴν καταδεικνύει καὶ τινὰς βαθμοὺς καὶ εἶδη τῆς γενέσεως· τὸ πῦρ π.χ. ἡ θερμὴ ἀναθυμίασις μετατρέπεται εἰς ὑγρόν, καὶ τοῦτο μέρος μὲν εἰς πῦρ, μέρος δὲ εἰς γῆν· καὶ πάλιν διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἡ γῆ ἐπαναστρέφει εἰς τὸ πῦρ. Καταλείπει ὁμως πάντῃ ἀνεξέταστον τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ καθολικοῦ ἐκείνου νόμου. Ἡ ῥοὴ πάντων τῶν ὄντων εἶναι κατ' αὐτὸν ἀπλῆ προϋπόθεσις, ἄμεσος, μηδεμιᾶς ἀποδείξεως χρῆζουσα· διίσχυρίζεται μὲν ὅτι τὰ πάντα ῥεῖ, ἀλλὰ δὲν δεικνύει, διατὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὄν ἡρεμον καὶ ἄτρεπτον. Ἀναλύει μὲν λογικῶς τὴν ἔννοιαν τῆς γενέσεως, καὶ περιγράφει τὴν γένεσιν ὡς ἐνότητα ἀντιθέτων κινήσεων, ἀλλὰ δὲν ἐπιδιώκει τὴν ἐγγυτέρω ἐφαρμογὴν τῆς, δὲν ἐκδηλοῖ τίνα εἰσὶ τὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῆς ἀντιθέσεως τῶν ὁποίων ἐπερείδεται ἡ ζωὴ. Καίτοι δὲ κατ' αὐτὸν αἱ ἀντιθέσεις αὗται προκύπτουσιν ἐκ τῆς τροπῆς τοῦ πυρός, καθὸ ἀρχικοῦ στοιχείου, δὲν μᾶς ἐξηγεῖ ὁμως τὸν λόγον, διατὶ δὲν εἶναι ἔμμονον, ταῦτὸν πρὸς ἑαυτῷ, ἀλλὰ τοῦτο τὸ ἐν τρέπεται εἰς τὰ πολλὰ.

Ἡ ἀναπλήρωσις ὅθεν τοῦ ἐλλείμματος τούτου ἀποτελεῖ τὸ κύριον ἀντικείμενον τῶν ἐπομένων φιλοσοφικῶν συστημάτων, εἰς ὧν τὴν ἐκθεσιν ἤδη μεταβαίνομεν.

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ

Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος ἤκμασε περὶ τὴν 84 Ὀλυμπιάδα = 444 π. Χ. Οἱ συμπολιταὶ του μεγάλως τὸν ὑπελήπτοντο παρὰ πάν-

τα τὸν βίον του, καὶ μετὰ θάνατον τῷ ἀνήγειρον ἀνδριάντα. Δὲν ἔζησε μονήρης ὡς ὁ Ἡράκλειτος, ἀλλ' ἔσχε μέρος ἐνεργὸν εἰς διευθέτησιν τῶν κοινῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος του· διότι μετὰ τὸν θάνατον Μέτωνος τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀκραγαντίνων, κατώρθωσε νὰ καθιδρυθῆ δημοκρατικὸν πολίτευμα· καί τοι δὲ οἱ συμπολιταὶ του ἔνεκα τῆς πρὸς τὸν Ἐμπεδοκλέα μεγάλης ὑπολήψεως τῷ προσήνεγκον τὴν βασιλικὴν ἀρχήν, αὐτὸς ὅμως δὲν τὴν ἐδέχθη. Τὰ δὲ περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ εἶναι ἀναμεμιγμένα μετὰ πολλῶν μυθευμάτων, καθ' ὅσον διαφημίζεται ὡς γόης ἐπιτάττων τοῖς ἀνέμοις, ὡς ἰατρὸς ἀνασταίνων νεκρούς· ἐτι δὲ ὡς μάντις καὶ ὄλως εἰπεῖν ἀνὴρ θαυμάσιος καὶ τεράστιος. (Διογ. Λαέρτ. Η'. ζζ'.) Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τελευταίας αὐτοῦ μυθολογοῦνται πολλὰ παράδοξα. Καθάπερ ζῶν ἐφαίνετο ὡς τι ὑπερανθρώπιον ὄν, ὡς διεκρίθη ἐν τῷ βίῳ του, οὕτω καὶ διὰ τοῦ θανάτου του ἤθελε νὰ φανῆ ὅτι δὲν ἦτο θνητός, ἀλλ' ὅτι ἀνελήφθη. Μετὰ τινὰ θυσίαν ἐν ἣ συνευωχήθη μετὰ τῶν φίλων του, ἀπροσδοκῆτως ἐγένετο ἄφαντος. Τί δὲ συνέβη εἰς αὐτὸν ἐγνώσθη ὕστερον ἐκ τοῦ ἐφεξῆς περιστατικοῦ, ὅτι ἐν τῶν ὑποδημάτων του ἐκσφενδονισθὲν ἐκ τῆς Αἴτνης εὐρέθη ὑπὸ τινος τῶν φίλων του· ὅθεν ἐγένετο δῆλον, ὅτι ἐρρίφθη εἰς τὴν Αἴτην ἐξεπίτηδες, ἵνα ὡς ἐκ τούτου οἱ ἄνθρωποι πιστεύσωσιν ὅτι δὲν ἀπέθανεν ἀλλ' ὅτι μετέστη εἰς τοὺς θεοὺς (Διογ. Λαέρτ. Η'. ξθ'. Ο'. ογ').

Οἱ ἀρχαῖοι συνήθως συγκατέταττον αὐτὸν μετὰ τῶν Πυθαγορείων (Δ. Λ. Η'. νδ'). Ἀλλ' ἂν καὶ τὸ πρακτικὸν τῆς διδασκαλίας του ἔχη πολλὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ πρὸς τὴν τῶν Πυθαγορείων, οἷά εἰσιν ἡ ἀπαγόρευσις τῆς κρεωφαγίας, καὶ τὰ περὶ μετεμψυχώσεως καὶ τῶν δαιμόνων δόγματα, τὸ φιλοσοφικὸν ὅμως αὐτοῦ σύστημα, οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν Πυθαγόρειον φιλοσοφίαν. Ἀλλ' οὐδὲ πάλιν μετὰ τῶν Ἐλεατῶν συγκαταλεκτέος, καί τοι συνάδων μετ' αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ ἀδυνατάτου τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς, διότι παραδέχεται τὴν συνύπαρξιν πολλῶν στοιχείων, ἐνῶ οἱ Ἐλεᾶται ἀρνοῦνται αὐτήν, ἀλλ' ἀνήκει μᾶλλον μετὰ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τῶν ὀπαδῶν του εἰς τὴν Ἴωνικὴν σχολήν.

Συνέγραψε δὲ διδακτικὸν ποίημα ἐπικοῦ εἶδους περὶ φύσεως· ὅπερ περιεῖχε 5000 στίχους, ἐξ ὧν περίπου 450 εἰς ἡμᾶς διεσώθησαν.

Ἴνα δὲ ἐκτιμήσωμεν προσηκόντως τὴν ἀρχὴν τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος, ὀφείλομεν, ὡς ἀνωτέρω ἐρρέθη, νὰ τὴν παραβάλωμεν πρὸς τὴν τοῦ Ἡρακλείτου· διότι ὁ μὲν Ἡράκλειτος εἶχε θεωρήσει τὴν γένεσιν ὡς τροπὴν τῆς πρώτης ὕλης εἰς τὰς ἄλλας τὰς ἐξ αὐτῆς παραχθείσας, καὶ πάλιν τούτων εἰς ἐκείνην, χωρὶς ὅμως νὰ ἐξηγήσῃ ἐκτενέστερον πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ τροπὴ αὕτη. Ὁ δὲ Ἐμπεδοκλῆς παραδέχεται μὲν τὴν ἀδιάλειπτον μεταλλαγὴν τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς, ἀλλ' ἀρνεῖται ὅτι ἡ γένεσις εἶναι τροπὴ τοῦ ὄντος εἰς τὸ μὴ

ὄν, καὶ τὸ ἀνάπαλιν· πᾶσα φαινομένη γένεσις δὲν εἶναι ἄλλο τι κατ' αὐτὸν εἰμὴ μετεβολὴ τῆς μίξεως ἀπλῶν τινῶν πρώτων ὑλῶν ἢ στοιχείων. Ἴδού αὐτολεξεῖ ἡ ἀρχὴ του·

* Ἄλλο δέ τοι ἔρέω· φύσις οὐδενός ἐστιν ἀπάντων
θνητῶν, οὐδέ τις οὐλομένου θανάτοιο τελευτῆ
ἀλλὰ μόνον μίξις τε διάλλαξις τε μιγέντων
ἐστί, φύσις δ' ἐπὶ τοῖς ὀνομάζεται ἀνθρώποισιν
. . . . Ἐκ τε μὴ ὄντος ἀμήχανόν ἐστι γενέσθαι
τό τ' ὄν ἐξ ὀλλυθῆν ἀνήνυστον καὶ ἀπρακτον,
αἰεὶ γὰρ στήσονται ὄπη κέ τις αἰὲν ἐρείδη.

Ἡ ἀνεξάντλητος ἐπομένως πληθὺς τῶν φαινομένων ἔχει τὸν λόγον τῆς κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα εἰς τὰς διαφόρους μίξεις τῶν πρώτων ὑλῶν, εἰς ἃς ἀποπειρᾶται ὅπως ἐπαναφέρῃ τὰ ἐμπειρικὰ γινόμενα.

Ἐκ ταύτης λοιπὸν τῆς νέας θεωρίας περὶ τῆς γενέσεως ὤφειλεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς νὰ παραδεχθῆ οὐχὶ μίαν μόνην πρώτην ὑλὴν, ἀλλὰ πολλάς, διότι ὅπως παραδεχθῆ τις μίαν μόνην πρώτην ὑλὴν ἀνάγκη ἢ νὰ ἀρνηθῆ τὴν πληθὺν τῶν ὄντων ὡς ὁ Παρμενίδης, ἢ νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἡ μία ἀρχικὴ ὑλὴ ἐξ ἰδίας αὐτῆς δυνάμεως ἀλλοιοῦται καὶ τρέπεται ὡς ὁ Ἡράκλειτος· ἀλλ' ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀρνούμενος τὴν τροπὴν ταύτην, καὶ τὸ πολλαπλοῦν καὶ ποικίλον τῶν φυσικῶν φαινομένων ἐξηγῶν μηχανικῶς, ἦτοι διὰ τῆς μίξεως καὶ συνθέσεως, ἀναγκαιῶς προϋποθέτει πολλάς διαφόρους πρώτας ὑλάς, ὡς τοιαύτας δὲ ἀπαριθμῶν τέσσαρας ἀπεκάλεσεν αὐτὰς ριζώματα. (Ἀρ. Μετ. Α'. γ'. ιβ'. Ἐμπεδοκλῆς τὰ τέτταρα, πρὸς τοῖς εἰρημένοις γῆν προστιθεὶς τέταρτον δ'. ια'. Ἐμπεδοκλῆς τὰ ὡς ἐν ὑλῆς εἶδει λεγόμενα, στοιχεῖα τέτταρα πρῶτος εἶπεν). Ἐκ δὲ τῆς διαφορῆς μίξεως τούτων τῶν τεσσάρων γεννῶνται ἕκαστα τὰ ὄντα. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀναφέρεται τὸ ζήτημα τί τὸ ἀποτελοῦν τὴν μίξιν καὶ τὴν διάλλαξιν τούτων τῶν τεσσάρων στοιχείων; Ὅχι βέβαια αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ στοιχείου, διότι κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα δὲν εἶναι ἐπίδεκτικὸν ἀφ' ἑαυτοῦ τροπῆς εἰς ἕτερον ἀλλὰ μόνον ἀλλοιομένης μίξεως. Ἐπομένως δὲ ἠναγκάσθη νὰ χωρίσῃ τὴν ὑλὴν ἀπὸ τὴν κινητικὴν δύναμιν, καὶ νὰ εἰσενέγκῃ ἐξωθεν ταύτην εἰς ἐκείνην. Δὲν ὑπέθεσεν ὁμῶς μίαν, ἀλλὰ δύο καὶ ἐναντίας πρὸς ἀλλήλας. (Ἀρ. Μ. 1. 4. 10). Ἐμπεδοκλῆς παρὰ τοὺς πρότερον πρῶτος ταύτην τὴν αἰτίαν (τὴν κινητικὴν) διελὼν εἰσήνεγκεν, οὐ μίαν ποιήσας τὴν τῆς κινήσεως ἀρχὴν, ἀλλ' ἑτέρας τε καὶ ἐναντίας. Διότι τῆς γενέσεως διττῶς ἐνεργούσης, καθὸ μίξεως καὶ διαλλάξεως, ὑπέθεσε δύο δυνάμεις τὴν μὲν συνάπτουσαν καὶ συνδέουσαν, τὴν δὲ διαιροῦσαν καὶ χωρίζουσαν· καὶ τὴν μὲν ἀπεκάλεσε φιλότητα, ἀρμονίαν, στοργήν, Ἄφροδίτην, Κύπριν, τὴν δὲ νεῖκος, ἔχθος, κότον, δῆριν. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ἐπικρίνων τὴν διαστολὴν τῶν δύο τούτων δυνάμεων τῆς φιλό-

τητος καὶ τοῦ νεῖκος, ἤτοι τῆς ἔλξεως καὶ τῆς ἀπωθήσεως, παρατηρεῖ (1) (Μετ. Α'. Δ'. Η'. Γ'. δ'. ΙΘ'.) ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς δὲν εἶναι συνεπῆς εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν δύο τούτων δυνάμεων· διότι εἰάν τὰ ὄντα διὰ τοῦ νεῖκος ἀποχωρίζονται εἰς τὰ ἀπλᾶ στοιχεῖα, διὰ τοῦτου τοῦ μέσου τὸ πῦρ ἐνοῦται, ὡσαύτως δὲ καὶ ἕκαστον τῶν ἄλλων στοιχείων. Ἐὰν δὲ διὰ τῆς φιλότητος πάλιν τὰ ὄντα συνάπτονται εἰς ἓν, ἀνάγκη ὅπως ἐξ ἑκάστου στοιχείου τὰ μέρη του πάλιν χωρίζονται. Καὶ βεβαίως εἶναι βαθεῖα ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους διότι καθόλου δὲν ὑπάρχει ἔνωσις ἄνευ χωρισμοῦ, οὐδὲ χωρισμὸς ἄνευ ἐνώσεως.

Παραδεχόμενος δὲ ὁ Ἡράκλειτος τὴν ἐναλλάξ ὑπεροχὴν ἑκατέρας τῶν κινητικῶν τούτων δυνάμεων, διακρίνει δύο ἐγκοσμίους περιόδους. Ἀρχικῶς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα οὐδέπω ἦσαν κατ' αὐτὸν κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ μεμιγμένα ὡς σφαῖρος. Ἐν τούτῳ ἐπεκράτει μόνον ἡ φιλότης, ὑπῆρχε κατάστασις ἀπολύτου ἡρεμίας, καὶ ἐντελοῦς ἁρμονίας, τὰ πάντα ἦσαν ἓν, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο οὐδέπω ἦσαν τὰ καθ' ἕκαστα ὄντα.

Τῶν δε συνερχομένων (ὅτε τὰ τέσσαρα στοιχεῖα ἦσαν συνηνωμένα) ἐξ ἔσχατον ἴστατο Νεῖκος. (ἤτοι ἡ ἀρχὴ τῆς διακρίσεως ἀπεκλείετο τοῦ Σφαίρου [ἢ τῆς ἐνότητος])

Οὕτως ἁρμονίης πυκινῶ κρύφῳ ἐστήρικται
σφαῖρος κυκλοτερής, μονίῃ περιηγεί γαίῳν.

Μετὰ παρέλευσιν χρόνου εἰσχωρῆσαν ἐντὸς τοῦ Σφαίρου τὸ Νεῖκος ὅπερ μέχρι τότε ἴστατο ἔξω τὸν διέρρηξεν. Ἐκ τούτου ὁ Σφαῖρος μετετέτραπεν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, τὸ ἐν μετέπεσεν εἰς τὰ πολλά, ἤρξατο ἡ περίοδος τῶν ἐναντιοτήτων, τῶν ἀλλοιώσεων, ἐν ἧ ἀντιπαλαίουσιν ἀλλήλοις ἡ φιλότης καὶ τὸ νεῖκος. Ἀλλὰ καὶ ὁ κόσμος οὗτος διατρέξας τὴν περιόδόν του ἐπανακάμπτει εἰς τὸν Σφαῖρον (Ἀρ. Φυσ. Η').

Ἀποκαλεῖ δὲ τὸν Σφαῖρον ὡς τὴν ἐνότητα τῶν στοιχείων, θεόν· καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἀντίκειται εἰς τὸν πολυθεϊσμόν, καὶ τὸν θρησκευτικὸν ἀνθρωπομορφισμόν, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐφεξῆς στίχων του·

Οὐκ ἔστιν πελάσασθ' οὐδ' ὀφθαλμοῖσιν ἐφικτὸν
ἡμετέροις ἢ χερσὶ λαβεῖν
οὔτε γὰρ ἀνδρομέη κεφαλῇ κατὰ γαῖα κέκασται
οὔτ' ἀπὸ οἱ νώτων γεῦδύο κλάδοι ἀΐσσουσιν,
οὐ πόδες, οὐ θοὰ γούν', οὐ μήδεα λαχνήεντα
ἀλλὰ φρήν ἱερὴ καὶ ἀθέσφατος ἐπλετο μῦθον
φροντίσι κόσμον ἅπαντα καταΐσσουσα θοῆσιν.

Δὲν πρέπει δὲ ἐνταῦθα τέλος νὰ παραδράμωμεν καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἡρακλείτου περὶ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς γνώσεως. Πρὸς ἐξήγη-

(1) Πολλαχοῦ γοῦν αὐτῷ ἡ μὲν φιλία διακρίνει, τὸ δὲ νεῖκος συγκρίνει.

σιν λοιπὸν τούτων ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, ὅτι τὸ ὅμοιον διὰ τοῦ ὁμοίου ἀεὶ γινώσκειται, παρατηρεῖ ὅτι ἡ ὑλικὴ μίξις ἢ σύνθεσις τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἢ αὐτὴ ἢ αἰσθησις ἀποτελεῖται διὰ λεπτῶν ὑλικῶν μορίων διαλυομένων ἐκ τῶν ἀντικειμένων καὶ συνεργουμένων μετὰ τῶν ὁμοειδῶν οὐσιῶν τῶν αἰσθητικῶν ὀργάνων τοῦ σώματος· «μετὰ τῆς γῆς, λέγει, βλέπομεν τὴν γῆν, μετὰ τοῦ ὕδατος πρὸ ὕδατος, μετὰ τοῦ αἰθέρος τὸν αἶθέρα, μετὰ τοῦ πυρὸς τὸ πῦρ, μετὰ τῆς στοργῆς τὴν στοργήν, μετὰ τοῦ νεύκου τὸ νεῖκος.» Καὶ αὐτὴ ἡ γνῶσις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον γεννᾶται. «Τὰ πάντα ἔχουσι νοῦν·» ἡ διάνοια εἶναι προσὸν τῆς ὑλικῆς οὐσίας. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔχει τὴν ἑδραν τῆς, εἰς τὸ αἷμα, διότι εἰς τοῦτο τὰ στοιχεῖα εἶναι πληρέστατα μεμιγμένα.

Πάντα γὰρ ἴσθι φρόνησιν ἔχει—καὶ αἵματος αἴσαν.

Ἄλλ' ἡ ἀτέλεια τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Ἐμπεδοκλέους γίνεσθαι μάλιστα καταφανῆς ἐκ τῆς παραδοχῆς δύο ἀφηρημένων δυνάμεων τῆς φιλότητος καὶ τοῦ νεύκου, αἵτινες δὲν ἐπαρκουσι πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἐλλόγου τάξεως καὶ τῆς σκοπιμότητος τῶν ὄντων· ὡς τελειοποιήσιν λοιπὸν τῆς φιλοσοφίας ταύτης θεωρητέον τὴν νέαν ἀρχὴν τοῦ ἀτομολογικοῦ λεγομένου συστήματος.

ΑΤΟΜΟΛΟΓΙΑ

ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

Περὶ τοῦ βίου τοῦ Λευκίππου οὐδέν τι θετικὸν γινώσκομεν οὐδὲ τίς ἦτο ἡ πατρίς του. Διότι οἱ μὲν, ὡς Διογένης ὁ Λαέρτιος (IX 30), λέγουσιν ὅτι ἦτο Ἐλεάτης, οἱ δὲ Ἀβδηρίτης ἢ Μήλιος (Μῆλος εἶναι νῆσος ὀλίγον ἀπέχουσα τῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου) ἢ καὶ Μιλήσιος. Τὸ μόνον ὅπερ περὶ αὐτοῦ μαρτυροῦσιν οἱ ἀρχαῖοι, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι ὅτι ὁ μὲν Λευκίππος ἐθεμελίωσεν, ὁ δὲ Δημόκριτος ἐπεξεργάσθη τὴν περὶ τῶν ἀτόμων θεωρίαν.

Δημόκριτος ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφερόμενος ὡς ἑταῖρος (Μετ. Α'. δ'. ιβ'.) τοῦ Λευκίππου, ἐγεννήθη εἰς τὰ Ἀβδηρα Θρακικὴν πόλιν, ἀποικίαν Ἰωνικὴν· ἦτο δὲ ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ (Δ. Λαέρ. Θ'. μα) τεσσαράκοντα ἔτη νεώτερος τοῦ Ἀναξαγόρου. Ὅτι δὲ ἦτο σφόδρα πλούσιος τεκμαίρεται τις ἐκ τούτου, ὅτι ὁ πατήρ του ἐφιλοξένησε τὸν Ξέρξην κατὰ τὴν εἰς τὴν Ἀσίαν ἐπιστροφὴν του (Δ. Λ. Θ'. λδ'.) ἀλ-

λά κατηνάλωσε τὴν πατρῶαν κληρονομίαν εἰς περιηγήσεις (1) δι' ἅς καὶ καυχᾶται ἔν τινι τῶν εἰς ἡμᾶς διασωθέντων λειψάνων, λέγων «Παρὰ πάντας τοὺς συγχρόνους μου διῆλθον πλείστην γῆν, εἶδον «πλείστους τόπους, καὶ διήκουσα σοφωτάτους ἄνδρας, καὶ εἰς τὴν γεωμετρίαν οὐδεὶς μὲ ὑπερέβη, οὐδ' αὐτοὶ οἱ σοφοὶ τῆς Αἰγύπτου, παρ' οἷς «διέτριψα πέντε ἔτη.» (Κλημ. Ἀλεξ. Στρ. Α'. ΙΕ. ξθ'.) Διὰ τῶν περιηγήσεων τούτων καὶ δι' ἀτρύτου μελέτης ἀπέκτησε τοσαύτας γνώσεις, ὅσας οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων πλὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκτήσατο. Τοῦτο δ' ἐξάγεται ἐκ τοῦ καταλόγου (Διογ. Λαέρ. Θ'. μστ'. μθ'.) τῶν πολυαριθμῶν συγγραμμάτων του, ἔνθα μνημονεύονται οὐχὶ μόνον πολλὰ ἠθικὰ καὶ φυσικὰ, ἀλλὰ καὶ πραγματεῖαι περὶ εἰδικῶν προβλημάτων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, περὶ μαθηματικῆς, ἀστρονομίας, γεωγραφίας, μουσικῆς καὶ ποιήσεως, ἰατρικῆς, γραμματικῆς, ζωγραφίας, ἔναι δὲ καὶ περὶ πολεμικῆς τέχνης.

Ὁ Δημόκριτος ὁρμᾶται ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἐξ ἧς καὶ Ἐμπεδοκλῆς ὁ προκάτοχός του. Καὶ αὐτὸς ἀποφαίνεται, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ γινεταί τι ἐκ τοῦ μηδενός, ὅτι οὐδεμία τῶν πρώτων ὑλῶν δύναται νὰ μετατρέπηται εἰς τὴν ἄλλην, οὐδεμία νὰ ἀπολλύεται (2), ἀλλ' ὅτι πᾶσα γένεσις δὲν εἶναι εἰμὴ ἀλλοίωσις τῆς συνθέσεως τῶν πρώτων στοιχείων (3), παραδέχεται δὲ ἀπείρους οὐσίας τὸ πλῆθος. Τὰς οὐσίας ταύτας καλεῖ ἀτόμους ἢ ἄτομα ἄπειρα τὸ πλῆθος καὶ ἀόρατα διὰ μικρότητα τῶν ὄγκων. (Ἀρ. περὶ γεν. καὶ φθορ. 1. 8.) Ταῦτα δὲ εἰσὶ ἄποια καὶ ἀπαθῆ, διακρίνονται δὲ ἀπ' ἀλλήλων οὐχὶ διὰ τὸ ποιὸν αὐτῶν ἀλλὰ διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα. (Σιμπλ. Φυσ.). Ἡ γένεσις λοιπὸν καὶ ἡ φθορὰ τῶν πραγμάτων συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι τὰ ἄτομα ὅτε μὲν συγκρίνονται πρὸς ἀλλήλα, ὅτε δὲ διακρίνονται. Ἀλλὰ τίς ὁ λόγος τῆς κινήσεως ταύτης. Ὁ Δημόκριτος εὕρισκει αὐτὸν, ἀντί, ὡς ὁ Ἐμπεδοκλῆς, εἰς δύο ἐξωθεν προσλαμβανομένας δυνάμεις εἰς τὴν Φιλίαν καὶ τὸ Νεῖκος, εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῶν ἀτόμων. Τὰ ἄτομα εἶναι ἄπειρα δι' αὐτὸ τοῦτο, διότι εἶναι τι ὅπερ τὰ διακρίνει καὶ τὰ διατηρεῖ κεχωρισμένα. Τὸ χωρίζον τοῦτο εἶναι τὸ κενόν ὅπερ θεωρεῖ ὡς πραγματικὸν οὐχ ἥττον, ἢ αὐτὰ τὰ ἄτομα. Τὴν πραγματικότη-

(1) Διόδ. ὁ Σικελ. μνημονεύει πενταετῆ διατριβὴν τοῦ Δημοκρίτου ἐν Αἰγύπτῳ Α'. Ἡ' Αἰλ. Ποιν. Ἰστ. Δ'. κ'. ἦκε καὶ πρὸς τοὺς Χαλδαίους καὶ εἰς Βαβυλῶνα καὶ πρὸς τοὺς Μάγους καὶ πρὸς τοὺς σοφιστὰς τῶν Ἰνδῶν. Καὶ ὁ Στράβων μαρτυρεῖ ὅτι περιῆλθε μέγα μέρος τῆς Ἀσίας (ΙΕ'. Α'. λη') πολλὴν τῆς Ἀσίας πεπλατημένον.

(2) Ἀριστ. Φυσ. 111, 4. Δημόκριτος οὐδὲν ἕτερον ἐξ ἑτέρου γίνεσθαι τῶν πρώτων φησί.

(3) Ἀριστ. περὶ γεν. καὶ φθορ. 1-2. Δημόκριτος καὶ Λεύκιππος ποιήσαντες τὰ σχήματα τὴν ἀλλοίωσιν καὶ τὴν γένεσιν ἐκ τούτων ποιούσι, διακρίσει μὲν καὶ συγκρίσει γένεσιν καὶ φθοράν, τάξει δὲ καὶ θέσει ἀλλοίωσιν.

τα τοῦ κενοῦ ὁ Δημόκριτος ἐκφράζει διὰ τῆς προτάσεως ταύτης, ὅτι τὸ ὄν δὲν εἶναι μᾶλλον ἢ τὸ μὴ ὄν. (Μὴ μᾶλλον τὸ δὲν ἢ τὸ μηδὲν εἶναι. (Ἄρ. Μετ. 1. 4, 12), καὶ τὸ πλήρες (δηλ. τὰ ἄτομα) οὐδὲν μᾶλλον ἢ τὸ κενόν. Τὸ κενόν λοιπὸν τοῦτο κατὰ τὸν Δημόκριτον εἶναι ὁ ὄρος τῆς κινήσεως.

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων λοιπὸν κατανοοῦμεν ὅτι οἱ ἄτομολόγοι ἀποδοκιμάζουσι παντάπασι τὴν δοξασίαν ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τινος ἕξωθεν ὄντος· διότι ἡ φύσις εἴαν ὑποτεθῆ ὡς δημιουργηθεῖσα καὶ συντηρουμένη ὑπὸ ἐτέρου τινὸς ὄντος, ὑποτίθεται ἐπομένως ὡς μὴ οὔσα καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ὡς ἔχουσα τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς της ἐκ τὸς ἑαυτῆς ἢ ἐν ἄλλοις ῥήμασι, δὲν ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν, ἀλλ' ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς βουλήσεως ἄλλου τινὸς ὄντος. Οἱ θεμελιωταὶ ὁμῶς τοῦ συστήματος τούτου δοξάζουσι ὅτι ἡ φύσις εἶναι τι ἀναγκαῖον ἔχον ἐν ἑαυτῷ τὸν λόγον του· καὶ ὁ λόγος οὗτος εἶναι τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν. Αὗται δὲ αἱ δύο ἀπλᾷ γενικαὶ ἀρχαὶ ἀποτελοῦσι τὸ οὐσιώδες καὶ κύριον τῆς διδασκαλίας των.

Τὸ σύστημα λοιπὸν τοῦτο ἅμα ζητήσῃ ὅπως κατέλθῃ εἰς προσδιορισμοὺς μᾶλλον συγκεκριμένους, εἰς λεπτομερεστέραν ἐξήγησιν τῶν φαινομένων τῆς φύσεως καὶ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου ἐξελέγχεται ἀνεπαρκὲς καὶ ἀτελεσφόρητον. Καὶ τῶντι τὰ ἄτομα ταῦτα εἶναι ἀδιάκριτα, καθ' ἑαυτὰ ἴσα. Ἡ μὲν φαντασία τὰ κατέχει κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ καθὸ ἀδιάκριτα, καθὸ ἴσα, εἶναι συνεχῆ, ἐπομένως δὲ ταυτίζονται μετὰ τοῦ κενοῦ· διότι καὶ τί ἄλλο εἶναι τὸ κενόν εἰμὴ ἢ τοῦ τόπου συνέχεια; Ἀλλὰ πᾶν εἴτι ὑπάρχει εἶναι ὠρισμένον, συγκεκριμένον, π. χ. ὄρυκτόν, φυτόν, ζῶον, χρῶμα κτλ. πῶς λοιπὸν αἱ διακρίσεις αὗται δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι διὰ τῶν ἀπλῶν ἐκείνων ἀρχῶν;

Ὁ Δημόκριτος συναισθανθεὶς τὴν ἀνάγκην τῆς ὠρισμένης ταύτης διακρίσεως ἐξήγησε τὴν πληθὺν τῶν φυσικῶν φαινομένων, τὴν ποικιλίαν τῶν ὄντων διὰ τοῦ διαφόρου σχήματος τάξεως καὶ θέσεως τῶν ἀτόμων, διότι κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους τὰς διαφορὰς λέγουσιν εἶναι τρεῖς, σχῆμά τε καὶ τάξιν καὶ θέσιν· διαφέρειν γὰρ φασὶ τὸ ὄν ῥυσμῶ καὶ διαθιγῆ καὶ τροπῆ μόνον· τούτων δὲ ὁ μὲν ῥυσμὸς σχῆμά ἐστίν, ἡ δὲ διαθιγὴ τάξις, ἡ δὲ τροπὴ θέσις· διαφέρειν γὰρ τὸ μὲν A τοῦ N σχήματι, τὸ δὲ AN τοῦ NA τάξει, τὸ δὲ Z τοῦ N θέσει (ἤτοι ὄρθιον ἢ κεκλιμένον.) (Ἄριστ. Μετ. 1, 4. 14). Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι τὸ σχῆμα, ἡ τάξις καὶ ἡ θέσις εἶναι ἐξωτερικαὶ σχέσεις καὶ προσδιορισμοὶ ἐπουσιώδεις καὶ ἀδιάφοροι, μὴ ἀφορῶντες αὐτὴν τὴν φύσιν τῶν ὄντων μηδὲ τὴν οὐσίαν των· διότι διὰ τῶν ἐξωτερικῶν τούτων προσδιορισμῶν δὲν ἐξηγεῖται πῶς ὑπάρχουσι χρώματα π. χ. μάλιστα δὲ διακεκριμένα χρώματα.